

MEGJEGYZÉSEK A II. GÉZA-KORI
MAGYAR—BIZÁNCI KONFRONTÁCIÓ
KRONOLÓGIÁJÁHOZ

1147 augusztusában a dél-itáliai normann uralkodó, II. Roger támadást indított Bizánc ellen, elfoglalta Korfu szigetét, és innen kiindulva pusztító betöréseket hajtott végre más bizánci területek ellen. A normannok végső célja Konstantinápoly elfoglalása volt. Manuél Komnénosz bizánci császár, miután 1147 őszén a normannok kiűzésére Velencével fogott össze, 1148 végén Thesszalonikében nagy jelentőségű szerződést kötött III. Konrád német királlyal. A thesszalonikéi egyezményben, amelyet a „két császár szövetsége” elnevezéssel illetnek, Manuél és Konrád megállapodtak abban, hogy 1149-ben közös hadjáratot indítanak Itáliában II. Roger ellen. Céljuk az volt, hogy elfoglalják a normann királyságot, s területét egymás között osszák fel. 1149-re II. Roger vezetésével kialakult a „két császár szövetségével” különböző okok miatt szemben álló hatalmas koalíciója. A normann uralkodó egyrészt megakarta akadályozni azt, hogy létrejöjjön a közös német—bizánci invázió, másrészt a Szentföldre új kereszties hadjáratot szándékozott szervezni, amelynek első állomása Konstantinápoly birtokba vétele lett volna. Tervének megnyerte VII. Lajos francia királyt, III. Jenő pápát és VI. Welf német herceget. Ehhez a szövetségi rendszerhez tartozott Izjaszláv Msztjiszlavics volhiniai—kijevi fejedelem, aki az orosz földi bizánci befolyás visszaszorításán fáradozott, valamint II. Uroš raškai szerb nagyzsúpán, aki Bizánccal szemben országa függetlenségének kivívásáért vállalta a harcot.¹

A XII. század közepén Európát valósággal kettéosztó koalíciók küzdelmében Magyarország helyét saját célkitűzései és külpolitikai kötelezettségei a francia—normann szövetség oldalán jelölték ki. 1146 óta ellenséges volt a magyar—német viszony. Velencével a dalmát kérdés állította szembe II. Géza király (1141—1162) országát. A Volhiniához és Kijevhez fűződő jó viszony, a szerbekhez való közeledés, a franciákkal 1147-ben létrejött kapcsolat pedig a magyar—bizánci ellentéteket élte ki. Bizánc ellenében II. Géza és környezete magatartását lényegesen befolyásolta az,

¹ Minderle ld. H. KRETSCHMAYR: *Geschichte von Venedig* I. Gotha 1905. 233—236.; F. CHALANDON: *Les Comnène. Études sur l'empire byzantin aux XIe et XIIe siècles* II. Jean II Comnène (1118—1143) et Manuel I Comnène (1143—1180). Paris 1912. (továbbiakban: CHALANDON 1912.) 318—327.; V. *Василевский*: *Из истории Византии в XII в. Союз двух империй (1148—1155)*. Труды В. Василевского IV. Ленинград 1930. (továbbiakban: VASZILJEVSZKI 1930.) 24—33.; P. LAMMA: *Comneni e Staufer. Ricerche sui rapporti fra Bisanzio e l'Occidente nel secolo XII*. I. Roma 1955. 69—97. 104—105.; P. RASSOW: *Honor imperii. Die neue Politik Friedrich Barbarossas (1152—1159)*. München 1961. ² 26—30.; V. T. Пауто: *Внешняя политика Древней Руси*. Москва. 1968. (továbbiakban: PASUTO 1968.) 169., 188—189.; A. B. URBANSKY: *Byzantium and the Danube Frontier*. New York 1968. 63—65.; E. CASPAR: *Roger II. (1101—1154) und die Gründung der normannisch-sicilischen Monarchie*. Darmstadt 1968. 377., 397—408.; G. OSTROGORSKY: *Histoire de l'état byzantin*. Paris 1969. ² 404—405.; J. *Калуђ*: *Рашки велики жупан Урош II. Зборник радова Византолошког Института XII*. Београд 1970. (továbbiakban: KALIĆ 1970.) 25., 35.; K. JORDAN: *Investiturstreit und frühe Stauferzeit*. München 1973. 107—108.

hogy az ismételt — 1146-os és 1147-es — hatalommegszerzési kísérletek után a trónkövetelő Borisz herceg újból a baszileusz udvarában lelt menedéket. A Velencével és a „két császár szövetségével” szembeni küzdelemben a francia—normann koalíció tagjaként a feudális magyar állam meglehetősen nagy terheket vállalt magára. Ebben az időben II. Géza anyagilag változatlanul támogatta VI. Welf herceg harcát III. Konrád ellen, s közben — az 1148—1152-es években — Izjaszláv fejedelem megsegítésére hat ízben indult magyar sereg orosz földre. Ugyanakkor a Balkánon a magyar királyság közvetlen, fegyveres konfrontációba került a bizánci császársággal. A szakirodalomban elterjedt nézet szerint ez az időszak a magyar történelemben a görög beavatkozás korának nyitánya volt, ekkor kezdődött a bizánci világuralmi törekvéseknek Magyarországgal szembeni katonai érvényesítése, amelynek során a baszileusz a magyar királyság hűbéri alávetésére tört. A források alapján azonban ez a vélemény nem igazolható. Az események arról tanúskodnak, hogy a két állam között a fegyveres összecsapások általában magyar kezdeményezésre robbantak ki, és a háborúskodások során az esetek túlnyomó többségében Magyarország volt az aktív, kezdeményező fél. II. Géza még attól sem riadt vissza, hogy közvetlenül beavatkozzék a belső bizánci hatalmi viszálykodásokba, s ennek révén bizánci területek meghódítására vállalkozzék. Ugyanakkor ebben az időszakban a bizánci uralom dél-itáliai restaurációjára törő baszileusz Magyarország vonatkozásában csupán a magyar akciók megbosszulására, illetve a Duna—Száva határvonal pacifikálására és biztosítására törekedett.

A korabeli európai viszonyok alakulásának és a magyar—bizánci konfrontáció jellegének részletesebb taglalására ezúttal nem térhetünk ki, ezt másutt elvégeztük.² Feladatunknak most azt tekintjük, hogy kísérletet tegyünk a II. Géza-kori magyar—bizánci ellenségeskedések kronológiájának megállapítására. E konfrontáció katonai és politikai eseményeinek időrendje felettébb vitatott. Némi túlzással azt lehet mondani, hogy nincs a szakirodalomban két olyan munka, amely azonos kronológia alapján tárgyalná a történeteket. Ennek oka alapvetően a források jellegében rejlik. Viszonylag nagyszámú és különböző típusú (bizánci, orosz, nyugati s mohamedán) kútfő foglalkozik — természetesen eltérő mértékben — ezekkel az eseményekkel. Ezek a források azonban többségükben egymásnak is ellentmondó, relatív kronológiával dolgoznak, és csak a legritkább esetben adnak pontos, évre szóló időmeghatározásokat, de ezek is általában problematikusnak bizonyulnak. Új forrásoknak vagy új szempontoknak a vizsgálódásba való bevonása is nem egyszer a korábbi kronológia módosítására készítette a kutatókat. Amikor most — a szakirodalom eddigi eredményeit is felhasználva — megkíséreljük a korszak magyar—bizánci konfrontációja történetének időrendjét megállapítani, ezt azon megjegyzés előrebocsátásával tesszük, hogy a jelzett problémák miatt kronológiánk egyik-másik tételét magunk is hipotétikusnak tekintjük. Teljesen lezárt, végleges időrend felállításához még további kutatásokra van szükség.

A magyar királyság és a bizánci császárság közti fegyveres harc kezdőpontjának datálásához a korszakra vonatkozó legfontosabb kútfők — Jóannész Kinna mosz és Nikétasz Khóniatész bizánci történetírók — közeléseiből kell kiindulni. E forrásokból a következőket tudjuk meg. Miután a bizánciak a velencei flottá segítségével a normannoktól visszafoglalták Korfu szigetét, Manuél császár megkezdte

² Erre ld. a vonatkozó szakirodalommal együtt MAKK F.: Magyar—bizánci kapcsolatok a XII. században c. kéziratoss kandidátusi értekezés Szeged, 1978. IV. fejezetének anyagát. (Továbbiakban: MAKK 1978.) Rövidebben foglalkozik még e kérdéssel KRISTÓ GY.—MAKK F.: III. Béla emlékezete. Bp. 1981. (Sajtó alatt.)

az előkészületeket a Szicília és Dél-Itália elleni invázióhoz. Eközben érte a baszileuszt az a hír, hogy a bizánci fennhatóság alatt élő raškai szerbek fejedelmük vezetésével fellázadtak, s a velük határos birodalmi területek ellen pusztító támadásokat intéztek. Manuél az őszi napéjegyenlőség ideje táján — tehát szeptember 23-a körül — a görög flottát Itáliába irányította, ő maga pedig válogatott csapatokkal betört a szerbek földjére. A szerb nagyzsupán, II. Uroš a hegyek közé húzódott Manuél elől, aki a szerb vidékek feldúlása után, szerezve Konstantinápolyba tért vissza³.

Mivel pontosan tudjuk, hogy Korfu visszaszerzése 1149 augusztusában történt,⁴ a szerb felkelés 1149 nyarának végére tehető.⁵ A kérdés ezek után az, hogy vajon a magyarok részt vettek-e a szerbek fegyveres akcióiban. Arra már Kinnamosz művének egyik passzusa is egész világosan utal, hogy ekkor, tehát 1149-ben a magyarok és a szerbek között Bizánc ellen szövetség jött létre. Közlése szerint „miután az alamanok [németek, azaz VI. Welf és hívei], a dalmaták [szerbek] és a paionok [magyarok] megtudták, hogy ő [Manuél császár] a Szicília elleni háborúra készül, megegyeztek egymással, hogy nyugatról a rómaiakra [bizánciakra] fognak támadni”.⁶ Bizánci történetíróink közül sem Kinnamosz, sem Nikéasz nem szólnak azonban arról, hogy 1149-ben a magyarok harcoltak volna Bizánc ellen. E hallgatás képezi alapját a szakirodalomban uralkodó véleménynek, mely szerint sem az 1149-es szerb felkelésben, sem pedig az ezt követő szerb—bizánci katonai összecsapásokban maguk a magyarok ténylegesen nem vettek részt.⁷ Sokkal kevésbé elterjedt az a nézet, amely úgy foglal állást, hogy Magyarország már 1149-ben közvetlen háborúban állott Bizánccal.⁸ Ez a felfogás az orosz (kijevi) évkönyvek egyik tudósítására épül. Az évkönyvekből ismert, hogy 1149. augusztus 23-án Izjaszláv fejedelem, II. Géza sógora, vereséget szenvedett Jurij Dolgorukijtól, s Kijev ez utóbbi birtokába került. Ezt követően, még 1149 őszen Izjaszláv segítséget kért a magyar, a lengyel és a cseh uralkodóktól, de „a király [II. Géza]... kimentette magát, mondván: háborúm van a császárral [ti. Manuállal]”.⁹ Másoktól eltérően mi úgy véljük, hogy az orosz forrásnak ez a kitétele valószínű, tényleges magyar—bizánci fegyveres konfliktusra utal. Állításunkat per-döntő módon igazolja a kortárs bizánci költő, Theodórosz Prodromosz egyik pane-

³ A. MEINEKE: Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum. Corpus scriptorum historiae Byzantinae. Bonnae 1836. (továbbiakban: K) 101—103.; J. A. v. DIETEN: Nicetae Choniatae Historia. Corpus fontium historiae Byzantinae XI/1. Series Berlinensis. Berolini et Novi Eboraci 1975. (továbbiakban: N) 89—90.

⁴ Korfu visszafoglalásának datálására ld. pl. CHALANDON 1912. 332.; P. RASSOW: Zum byzantinisch—normannischen Krieg 1147—1149. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 1954. 215.; С. Д. Сказкин (szerk.): История Византии в трех томах II. Москва 1967. (továbbiakban: Iszt. Viz.) 327.; ЛАММА: i. m. 99.

⁵ A szerbek Bizánc elleni felkelésének időpontjára ld. pl. F. CHALANDON: Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile II. Paris 1907. (továbbiakban: CHALANDON 1907.) 145.; VASZILJEVSZKI 1930. 47—48.; К. Јуреџек—Ј. Радоњић: Историја Срба I. Београд 1952. továbbiakban: (Јуреџек 1952.) 142.; ЛАММА: i. m. 99.; Ј. Калић—Б. Ферјанчић—Н. Радошевић: Византијски извори за историју народа Југославије IV. Београд 1971. (továbbiakban: Izvori) 22. 37—38. jegyz.

⁶ K 101.

⁷ Így foglalt állást pl. K. Грот: Изъ истории Угрии и славянства въ XII вѣкъ (1141—1173). Варшава 1889. (továbbiakban: GROT 1889.) 151.; PAULER GY.: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I. Bp. 1899.² 272.; MARCZALI H.: Magyarország története. Bp. 1911. 120.; SCHERER F.: Komnénosz Mánuel bizánci császár (1143—1180) világralmi törekvései. Gyula 1911. 88—89.; CHALANDON 1912. 385—387.; DEÉR J.: A magyar törzsszövetség és patrimonialis királyság külpolitikája. Kaposvár 1928. 125.; HÓMAN B.—SZEKÉFÜ GY.: Magyar történet I. Bp. 1939.⁶ (továbbiakban: HÓMAN 1939.) 373.; MORAVCSIK GY.: Bizánc és a magyarság. Bp. 1953. (továbbiakban: MORAVCSIK 1953.) 78—79.; ЛАММА: i. m. 99.; KALIC 1970. 25—28.; Izvori 23. 38. jegyz.

⁸ Ld. pl. M. М. Фрейденберг: Труд Иоанна Киннама как исторический источник. Византийский Временник 1959. (továbbiakban: FREYDENBERG 1959.) 32.; URBANSKY: i. m. 71.

⁹ HODINKA A.: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916. 107.

girikus verse. Prodomosz a görög történetírókkal teljesen egybehangzóan meséli el az 1149 őszén lezajlott szerb—bizánci hadakozások egész történetét. Az események ismertetése során azonban egy helyütt „a szövetséges magyar haderőkkel rendelkező barbár szerb főzsupán”-ra, más helyütt pedig a bizánci császár ellen normann ösztönzésre kirobbantott „szerb—magyar harc”-ra utal.¹⁰ A szakirodalom Prodomosz e költeményének keletkezését Manuél császárnak 1149 karácsonyán tartott konstantinápolyi diadalmenetével hozza összefüggésbe.¹¹ Ez a tény kétségtelen bizonyossággal igazolja azt, hogy Theodórosz Prodomosz az 1149-es év őszenek eseményei kapcsán tesz említést a magyarokról. Ennek alapján bizonyosra vehetjük tehát azt, hogy az 1149-es szerb—bizánci fegyveres összecsapásokban a szerbek oldalán magyar katonai erő tevőlegesen is részt vett, s ily módon a XII. század közepi magyar—bizánci háborúskodások kezdetét 1149-re kell tennünk. Valószínűleg azonban a magyarok fegyveres segítsége ekkor eléggé szerény méretű lehetett, s az 1149-es Bizánc elleni hadakozásokban a főszerepet természetesen a II. Uroš vezette szerbek játszották; e két tényező magyarázhatja szerintünk azt, hogy a bizánci történetírók hallgatnak a magyarok részvételéről.

A szerb—normann és feltehetően a magyar—normann kapcsolatok kronológiája vonatkozásában ugyancsak jelentős adalékkal gazdagítja ismereteinket Prodomosz e költeménye. Eddig csak közvetett úton, Kinnamosz már idézett tudósítása alapján lehetett arra következtetni, hogy 1149-ben a magyarok, a szerbek és a szicíliai normannok között Bizánc ellen ható együttműködés jött létre.¹² A konstantinápolyi poeta verséből egyértelműen kitetszik, hogy 1149-ben a dél-itáliai normannok a szerbekkel — s talán a magyarokkal is — szerződést, szövetséget kötöttek, amely Bizánc ellen irányult. Ennek fő célja a normannok részéről az volt, hogy a szerbek — bizonyos magyar segédcapatok támogatásával — bizánci területekre törjenek be, s ezáltal kényserítsék Manuél császárt az itáliai hadjáratról való lemondásra.¹³ II. Roger király terve tökéletesen bevált, mert a Balkánon kialakult viszonyok miatt a baszileusz a normannok helyett kénytelen volt a szerbek ellen vonulni.

II. Uroš ügyes taktikája megakadályozta azt, hogy 1149-ben Manuél döntő vereséget mérhessen a szerbekre. A baszileusz azonban úgy vélte, hogy a tervezett itáliai háború zavartalan megindításához mindenképpen pacifikálnia szükséges a lázongó szerb területeket. Ezért a bizánci császár újabb, az előbbinél nagyobb szabású hadjáratot indított II. Uroš ellen. Az ennek nyomán lezajlott bizánci—szerb háború idejét Kinnamosz műve nyomán állapította meg a szakirodalom. Történetírónk ugyanis közvetlenül az 1149-es események leírása után így kezdi Manuél támadásának elbe-

¹⁰ W. HÖRANDNER: Theodoros Prodromos historische Gedichte. Wien 1974. 354. 196—207. sorok.

¹¹ M. MATHIEU: La Sicile normande dans la poésie byzantine. Bolletino del Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani II. Palermo 1954. 64., 70.; HÖRANDNER: i. m. 348., 360.

¹² K 101.

¹³ Prodomosz megfelelő helyeinek fordítása a következőképpen hangzik: „Mert esztelen vakmerőség hajtja a szövetséges magyar haderőkkel rendelkező barbár szerb főzsupánt, a hegylakó vadkant, aki származásánál fogva háromszorosan is rabszolga, ellenünk és ura ellen, miután Szicília sárkánykigyója [II. Roger] titokban rávette, ajándékokkal körülhízelegte őket, és szerződést is kötött [velük], hogy a császárt a saját maga [a Szicília] elleni támadásban megállítsa, ennek nyomán végigsákmányolva a mi területeink egy részét gyors futással visszatért saját odúba. De a hatalmas császár [Manuél] elméje értesült a történekről, megértette az okot és azt, hogy ki gyújtotta lángra ezt a szerb—magyar harcot; ezért, hogy kioltsa a saját maga ellen fellobbant lángot, és hogy a barbár meszterkedésének hiú voltát bebizonyítsa... ő maga összegyűjtve és magához véve elegendő jól felszerelt katonát, válogatott szövetséges és római [bizánci] haderőt, váratlanul, nagy gyorsasággal s megeresz-tett kántárral akarván a barbárokra rátörni, a gonosztevők ellen [indult], hogy a részeg esztelenség legfőbb vezérért elfogja...” (HÖRANDNER: i. m. 354—355. 196—228. sorok).

szelését: „A következő évben a nyár elmúltával..., amikor a fák már elhagyták lombjukat, [a baszileusz] Nišnél állította fel táborát”.¹⁴ Kétségtelen tehát, hogy a bizánciak felvonulása 1150 őszén vette kezdetét a szerbek ellen,¹⁵ akik ezúttal taktikát változtattak, és visszavonulás helyett a bizánciakkal való nyílt szembeszállást választották.¹⁶ Ebben feltehetően lényeges szerepet játszott az, hogy a szerbek és a magyarok közti szövetségi szerződés alapján II. Géza jelentős, az előző évinél jóval erősebb sereget küldött a szerbek segítségére. Manuél értesült erről, és Ništól a Száva folyó felé vette útját, hogy vereséget mérjen a Bágyon comes vezette magyar csapatokra.¹⁷ Feltehetően így akarta megghiúsítani a magyar és a szerb hadak egyesülését. A császárnak ez a terve ugyan nem járt sikerrel, de — kisebb csatározások után — a Tara patak mellett Manuél nagy győzelmet aratott a magyar—szerb sereg felett. Az ütközetben a császár párviadal során fogságba ejtette Bágyon ispánt, a király hadvezérét. A csata után pedig II. Uroš megjelent a bizánciak táborában, és hűbéri esküt tett a baszileusz-nak, ily módon kétéves harc után Szerbia változatlanul a bizánci birodalom vazallus országa maradt.¹⁸ Az utóbbi eseményekre egyébként késő ősszel került sor, mert Kinamosz „nagy hó”-ról tesz említést, mint ami a magas hegyek között komoly mértékben nehezítette a bizánci katonák előrehaladását.¹⁹

A következő támadást Manuél császár már közvetlenül Magyarország ellen indította. Hadüzenetében a baszileusz szemére vetette a magyar királynak, hogy az segítséget nyújtott a szerbeknek,²⁰ hadat viselt Bizánc szövetségese, Halics ellen,²¹ és fegyveres szövetségre lépett a normann uralkodóval.²² Büntető, megtorló hadjáratában ezek miatt akart Manuél bosszút állni II. Gézán. A császár által vezetett bizánci hadak Belgrádnál átkeltek a határfolyón, a Száván, egy részük ostrom alá vette Zimonyt, más részük pedig Manuél irányítása alatt feldúlta és teljesen kifosztotta a Szerémséget, az ottani lakosok tömegeit pedig a birodalom területére telepítette át. Hasonló sors érte Zimonyt is, amely a túlerőben levő ostromlóknak megadta magát. Manuél már megkezdte a visszavonulást a bizánci Barancs várához, amikor magyar sereggel megérkezett Belus bán, de ő nem vállalta a harcot a császárral. Ezt követően a baszileusz parancsára Borisz herceg, Kálmán király állítólagos fia egy külön bizánci seregrész élén betört a Temesközbe, majd felprédálta és végigpusztította a vidéket. Csak az odavo-

¹⁴ K 103.

¹⁵ A XII. század közepi magyar—szerb—bizánci háborúk közül ennek az összecsapásnak a datálása tekinthető a legszilárdabbnak a szakirodalomban. Az időpontra ld. pl. GROT 1889. 161—162.; PAULER; i. m. 274.; VASZILJEVSKIJ 1930. 57.; JIREČEK 1952. 142.; MORAVCSIK 1953. 79.; FREIDENBERG 1959. 32.; KALIĆ 1970. 25.

¹⁶ N 92.

¹⁷ K 104.; N 92.

¹⁸ K 104—113.; N 92. — A Tara menti csatára költői művek is utalnak, így Theodórosz Pro-dromosz (RÁCZ I.: Bizánci költemények Manuel császár magyar hadjáratairól. Magyar—görög tanulmányok 16. Bp. 1941. 23—24.), valamint egy névtelen költő. Utóbbira ld. SP. LAMPROS: 'Ο Μαρκεσιανός κώδιξ 524. Νέος 'Ελληνομνήμων 8 (1911) 149—150. Külön tanulmányban foglalkozott az ütközettel G. ŠKRIVANIĆ: Bitka na Tari 1150. godine. Vesnik Vojnog Muzeja JNA 1962. 25—36. — Újabb kutatás kimutatta, hogy ez az ütközet nem a nyugat-szerbiai Drina folyó Tara nevű mellékfolyója mentén, hanem a mai, Belgrádtól délnyugatra levő Valjevo város környéki Tara patak vidékén zajlott le. Erre ld. M. БЛАГОЈЕВИЋ: Сеченица (Σετζενίτζα), Стримон (Στριμών) и Тара (Τάρρα) код Јована Кинама. Зборник Радова Византолошког Института XVII. Београд 1976. 72., 75. — Ez természetesen azt jelenti, hogy a bizánci seregnek jóval kisebb utat kellett megtennie, mint azt eddig feltételezték. Így nyilvánvalóan az egész szerbiai hadjárat is kevesebb időt vett igénybe.

¹⁹ K 109.

²⁰ K 113.; N 92.

²¹ K 115.

²² Erre konstantinápolyi Mikhaél rétor utal egyik beszédében. Ld. W. REGEL: Fontes rerum Byzantinarum I/1. Petropoli 1892. (továbbiakban: REGEL 1892.) 179.

nuló II. Géza elől húzódott vissza Manuél táborába. Valószínű, hogy a két uralkodó követi által létrehozott fegyverszünettel ért véget ez a magyar—bizánci összecsapás.²³

E háború konkrét időpontja rendkívül vitatott, a szakirodalomban 1150-es, 1151-es és 1152-es datálás egyaránt található. Manuél magyarországi hadjárata idejének meghatározásához abból a — több forrás által is — közölt tényből kell kiindulnunk, hogy a bizánci támadás kezdetekor II. Géza Halicsban viselt háborút. Nikétasz Khóniátész ugyanis elmondja, hogy Manuél támadásának időpontjában „a magyarok királya nem tartózkodott országában, mivel orosz szomszédaival hadakozott”²⁴ Lényegében ez derül ki Kinnamosznak abból a tudósításából is, hogy a baszileusz a szerémségi betörés után már megkezdte a visszavonulást, amikor híre jött: II Géza, miután a halicsi fejedelemmel sikeresen megvívta háborúját, seregével a császár ellen indult.²⁵ Kinnamosz és Nikétasz egybehangzó közlésének hitelét teljes mértékben megerősíti a — bizánci historikusoktól függetlenül író — német krónikás, Mügelin Henrik azon kitétele, hogy „ugyanabban az időben, mialatt Géza király Oroszországban volt, Emánuel görög császár Magyarországba jött”.²⁶ Az orosz évkönyvek adatai szerint a magyar király személyesen két ízben: először 1150 őszén,²⁷ másodsor pedig 1152-ben²⁸ vezetett hadat orosz földön Volodimerko (Vlagyimirko) halicsi fejedelem ellen. A kérdés ezek után az: vajon Manuél magyarországi támadása II. Géza melyik halicsi háborújával esett egy időre?

Az 1152-es esztendő²⁹ konstantinápolyi Mikhaél rétor egyik beszédének idevonatkozó passzusa alapján eszik. Mikhaél rétor ugyanis az 1155 karácsonyán elmondott s Manuél császárt magasztaló szónoklatában a baszileusz magyarországi hadjárataival kapcsolatban egyebek mellett a következő megjegyzést teszi: „A gepida [ti. II. Géza] emlékezett arra a rabló fosztogatásra, amelynek következtében Pannónia [azaz Magyarország] majdnem üressé és néptelenné lett, ezt jelzik a hadifoglyok tízezrei, akiket nyakvas bilincsel le, s a [király] az azóta eltelt időt, éspedig egészen a negyedik esztendeig, felkészülésre fordította, hogy harcra kész legyen”.³⁰ A későbbiekben látni fogjuk, hogy arra a harcra, illetve támadásra, amelyre a szónok szerint a magyar uralkodó négy esztendeig készült, 1154 végén került sor. Ezt figyelembe véve s 1154 végétől visszszámolva a rétor által említett négyéves időszakot, nyilvánvalóvá válik, hogy a bizánciak szerémségi betörése nem lehetett 1152-ben, hanem mindenképpen azt megelőzően történt.

²³ K 113—118.; N 92—93. — Különböző utalások találhatók Manuél magyarországi hadjárata-ra Mikhaél rétor három beszédében (REGEL 1892. 131—182.), Euthymiosz Tornikész 1161 végén elmondott szónoklatában (A. PAPADOPOULOS—KERAMEUS: Noctes Petropolitanae. Sanktpeterburg 1913. 174—175.), Prodomosz verseiben (pl. E. MILLER: Poèmes historiques de Théodore Prodrome. Revue Archéologique N. S. 25, 1873. 418—419), valamint a már említett anomím költő epigrammájában (LAMPROS: i. m. 149—150.). Említést tesz róla Mügelin Henrik krónikája és a Continuatio Zwellensis I. is. Az előbbire ld. E. SZENTPÉTERY: Scriptorum rerum Hungaricarum II. Bp. 1938. 199.; utóbbira pedig ld. A. F. GOMBOS: Catalogus fontium historiae Hungaricae I. Bp. 1937. (továbbiakban: G) 792.

²⁴ N 92.

²⁵ K 115.

²⁶ SZENTPÉTERY: i. m. 199. — Magyar fordítását ld. GERÉB L.: Képes Krónika. Kálty Márk krónikája a magyarok tetteiről. Bp. 1959. 235.

²⁷ HODINKA: i. m. 117—127.

²⁸ HODINKA: i. m. 167—187., 243—259., 262—265., 272—273.

²⁹ A hadjárat 1152-es datálását fogadja el pl. H. KAP—HERR: Die abendländische Politik Kaiser Manuels mit besonderer Rücksicht auf Deutschland. Strassburg 1881. 136.; PAULER: i. m. 280—283., 493. 475. jegyz.; ACSÁDY I.: A magyar birodalom története I. Bp. 1903. 212.; SCHERER: i. m. 91.

³⁰ REGEL 1892. 158 — A beszéd elhangzásának időpontjára ld. REGEL 1892. XIX.; KALIĆ 1970. 30.; Izvori 191. 25. jegyz.

A szakirodalomban uralkodó nézet szerint Manuél magyarországi hadjárata 1151 őszén zajlott le.³¹ Ennek az álláspontnak az alapját Kinnamosz egyik passzusa képezi. Történetírónk ugyanis azt mondja, hogy a Tara menti csata után a baszileusz visszatért Konstantinápolyba, és a magyarok elleni háborúját ezután kezdte meg.³² A Kinnamosznak hitelt adó kutatók úgy vélik, hogy a bizánci fővárosba való visszatérés miatt Manuél császárnak leghamarabb csak 1151-ben állott módjában új hadjárat indítása. Minthogy pedig a magyar királynak a bizánci támadással lényegében egyidőre eső halicsi hadakozását az orosz évkönyvek nem 1151-re, hanem 1152-re teszik, ezért a fenti elmélet képviselői a kétféle datálás közti eltérés kiküszöbölése érdekében úgy foglalnak állást, hogy az orosz évkönyvekben a világra 6660. évében szereplő Géza-féle halicsi hadjárat nem a 6660-as évnek megfelelő 1152-es esztendőben volt, hanem a bizánci időszámítás szeptember 1-i évkezdésének — az orosz évkönyvekben való — alkalmazása miatt 1151. szeptember 1. után, még 1151 őszén lezajlott.³³

Noha nem lehet teljesen kizárni azt a lehetőséget, hogy Manuél hadjáratára esetleg 1151 őszén került sor, számunkra mégis bizonyos források és megfontolások alapján más, a fenti szellemes kombinációtól eltérő datálás megalapozottabbnak látszik.

Először is egyáltalán nem bizonyítható az, hogy az orosz évkönyvekben a világra 6660. esztendejénél a szeptember 1-i, bizánci évkezdet alkalmazásáról van szó. Ezzel kapcsolatban már korábban is hangzottak el ellenvetések,³⁴ sokkal lényegesebb azonban az, hogy az orosz évkönyvek kronológiai kérdéseivel foglalkozó legújabb szovjet monográfia szerzője szerint az 1140/1141—1156/1157-ig tartó időszakban egyetlen egy esetben sem figyelhető meg a bizánci évkezdet használata az orosz évkönyvekben. Éppen ezért a szovjet kutató is Géza király második halicsi hadjáratát az 1152-es év alatt tárgyalja.³⁵ Annak a kinnamoszi közlésnek pedig, hogy ti. a szerbek behódolása után a baszileusz visszatért Konstantinápolyba, ellentmond a másik bizánci történész, Nikétasz tudósítása. Nikétasz ugyanis a baszileusz 1150-es szerbiai hadjáratának ismertetése után a következőképpen folytatja elbeszélését: Manuél „a hunok [magyarok] ellen indul, noha a harc porát még le sem törölte arcáról, s még meleg izzadságcsappék borították azt”.³⁶ Nikétasz előadása szerint tehát Manuél — anélkül, hogy visszatért volna Konstantinápolyba — a Tara patak völgyében lezajlott csata után nyomban megkezdte hadjáratát Magyarország ellen. Véleményünk szerint ezzel az eseménnyel hozható összefüggésbe az orosz évkönyveknek egyik kitétele, amelyből megtudjuk, hogy a Halicsból hazatért II. Géza 1150 végén a tőle ismét segítséget kérő Izjaszláv fejedelemnek a következő üzenetet küldte: „A görög császár haddal jön ellenem, azért e télen és tavaszon nem ülhettek lóra”.³⁷ Nikétasz és az orosz évkönyvek

³¹ Erte ld. pl. GROT 1889. 172. 2. jegyz., 185., 185. 2. jegyz.; CHALANDON 1912. 403., 403. 7. jegyz.; VASZILJEVSZKIJ 1930. 61. 4. jegyz., 105.; С. П. Розанов: Евфимия Владимировна и Борис Коломанович. Из европейской политики XII в. Известия Акад. Наук СССР VII серия. Отд. гуман. наук. Ленинград 1930. № 8—9. (továbbiakban: ROZANOV 1930.) 667.; НОМАН 1939. 373.; ЈИРЕЌЕК 1952. 143.; МОРАВСИЌ 1953. 80.; ЛАММА: i. m. 133.; F. GRABLER: Die Krone der Komnenen. Byzantinische Geschichtschreiber VII. Szerk. E. V. IVÁNKA. (Graz—Wien—Köln) 1958. 131.; FREIDENBERG 1959. 34.; Iszt. Viz. 325.; URBANSKY: i. m. 73.; PASUTO 1968. 177.; J. Калић: Подаци Абу Хамда о приликама у Јужној Угарској средином XII века. Матица Српска. Зборник за историју у 4. Београд 1971. (továbbiakban: KALIĆ 1971.) 34.

³² K 109.

³³ Ezt a véleményt VASZILJEVSZKIJ fogalmazta meg műve első, 1877-es pétervári kiadásában (ld. VASZILJEVSZKIJ 1930. 61. 4. jegyz., 105.). Tőle vették át mindazok, akik Manuél magyarországi hadjáratát 1151 őszére teszik (ld. fentebb 31. jegyz.).

³⁴ PAULER: i. m. 493. 475. jegyz.; НОДИНКА: i. m. 85—89.

³⁵ Н. Г. Бережков: Хронология русского летописания. Москва 1963. 23., 63., 142., 143., 155.

³⁶ N 92.

³⁷ НОДИНКА: i. m. 128—129.

egymással teljes összhangban levő tudósításaiból az következik tehát, hogy Manuél támadása közvetlenül a Tara menti csata után, 1150 végén érte Magyarországot. Ezt a datálást teljes mértékben megerősíti konstantinápolyi Mikhaél rétor már idézett mondata, amelyből kiderül, hogy a magyar király országának, pontosabban a Szerémségnek Manuél által történt kifosztása és feldúlása után négy évig készült arra a háborújára, melyet 1154 végén indított Bizánc ellen.³⁸

Mindezek alapján mi úgy véljük, hogy Manuél császár közvetlenül a Tara patak vidékén megívított ütközet után 1150 vége felé kezdte meg támadását a magyar királyság déli területei ellen, amikor II. Géza Halicsban Bizánc szövetségeseivel, Volodimerko fejedelemmel hadakozott. A császár hadjárata még tartott, amikor a magyar uralkodó, aki 1150 október legvégén hagyta el Halicsot,³⁹ visszaérkezett országába s Belus herceg nyomában azonnal a Szávához vonult. Minden bizonnyal a bizánci támadást követő tárgyalások és a fegyverszünet megkötése már áthúzódott 1151 elejére.⁴⁰

A magyar—bizánci konfrontáció következő fejezetéről Kinnamosz tájékoztat bennünket. Történetírónk elmondja, hogy a magyarok királya a korábbi események miatti haragjában seregével a Dunához vonult, mert váratlan támadást akart intézni a Duna menti bizánci városok ellen.⁴¹ A leírásból nyilvánvaló, hogy II. Géza ekkor kívánt bosszút állni Bizáncon a baszileusz 1150-es magyarországi hadjárata miatt. Manuél azonban idejében értesült Géza terveiről, s mielőtt még a király megkezdte volna meglepetésszerű akcióját bizánci területek ellen, a császár serege is megjelent a Dunánál, ahol végül is a magyar uralkodó kezdeményezésére békét kötöttek. A békeszerződés szerint II. Géza az 1150-ben bizánci kézre került magyar hadifoglyok közül 10 ezerért váltságdíjat fizetett, a többi hadifogoly pedig váltságdíj nélkül térhetett haza.⁴²

Kinnamosz elbeszélése szerint ezekre az eseményekre II. Roger szicíliai király halála, tehát 1154. február 26-a után került sor.⁴³ A kutatók egy része a bizánci történetíró tudósítása alapján II. Géza és Manuél seregeinek felvonulását a Dunához

³⁸ REGEL 1892. 158.

³⁹ HODINKA: i. m. 127.

⁴⁰ 1150 őszére teszi Manuél szerémségi betörését MARCZALI: i. m. 120. A magyarok és bizánciak között ekkor megkezdődött tárgyalásokra Kinnamosz utal (K 118.). Kijevben még 1151 áprilisában is úgy vélték, hogy II. Gézának „háborúja van a császárral” (HODINKA: i. m. 153.). Ez is arra vall, hogy a magyar—bizánci tárgyalások áthúzódtak 1151 elejére. Elfogadhatatlan az a nézet, mely szerint Manuél magyarországi hadjáratára 1151 tavaszán került sor (DEÉR: i. m. 126.). Egyébként a bizánci támadás 1150 végére történő datálásának ellentmondani látszik a Continuatio Zwetlensis I. (G. 792.) közlése, amely arról értesít, hogy 1152-ben a görögök a magyarok földjét pusztították. Ha azonban figyelembe vesszük azt, hogy az évkönyvben Borisz herceg zsoldosainak 1146 április eleji, Pozsony elleni támadása és az 1146. szeptember 11-i, Lajta menti csata az 1147-es évnél került lejegyzésre, akkor kétségtelenül Manuél császár hadjáratának esetében is hasonló jellegű császárról van szó. — A bizánci historikusok elmondják, hogy a magyarországi háború után a baszileusz nagyszabású diadalmenetet tartott Konstantinápolyban (K 118.; N 93.). A hadjárat datálása szempontjából is érdekes lehet az, amit e triumphussal kapcsolatban Nikétasz megemlít. Történetírónk ugyanis elmondja, hogy a pompás diadalmeneten a bizánciak együtt vonultattak fel magyar és szerb hadifoglyokat (N 93.). Szerintünk a magyarországi támadás 1151 őszére való datálása esetén anakronisztikus lenne az 1150 őszi fogságba esett szerb harcosoknak 1151 végén történő felvonulása. Végül szólni kell arról is, hogy a Magyarországot 1150 végén ért bizánci csapás meglepte és kellemetlenül érintette II. Géza szövetségeseit: Izjaszláv fejedelmet és II. Roger normann királyt (REGEL 1892. 142.). Erre ld. A. П. Кареван: Неизвестное греческое свидетельство о русско—византийских отношениях в XII в. «Феодалная Россия во всемирно—историческом процессе». Москва 1972. 235—236.

⁴¹ K 119.

⁴² K 120. — Erre a békekötésre Mikhaél rétor is utal (REGEL 1892. 158.).

⁴³ K 118—120.

és az ezt követő békét 1154-re teszi.⁴⁴ A mór kereskedő, a granadai Abu Hamid Mu^crib című munkájának egyik passzusa nyomán azonban az 1154-es datálás nem állja meg a helyét. Ismeretes, hogy Abu Hamid, aki három évet töltött Magyarországon, az 1150 és 1153 közti időben tartózkodott magyar földön.⁴⁵ A mohamedán utazó művében egy helyütt arról ír, hogy Bizánc császára és a magyar uralkodó békét kötött egymással, s ennek következtében sok magyar hadifogoly tért vissza a bizánci fogságból, az egyik hazaérkező fogollyal maga az író is elbeszélgetett bizánci fogsága élményeiről.⁴⁶ Forrásaink közül egyedül Kinnamosz tud olyan békeszerződésről, amelynek eredményeképpen magyar hadifoglyok tömegeit bocsátották szabadon a bizánciak. A történetíró szerint — amint előbb láttuk — ez 1154 elején történt.⁴⁷ Miután azonban Abu Hamid már 1153-ban elutazott Magyarországról, s az 1153—1154-es telet orosz földön töltötte,⁴⁸ egészen nyilvánvaló, hogy az említett békekötésre csak 1154 előtti időben kerülhetett sor.

A szakirodalomban van olyan nézet is, amelyik ezeket az eseményeket 1152-re helyezi.⁴⁹ Mi azonban ezt a datálást sem tudjuk elfogadni, mert úgy véljük, hogy az 1152-es esztendő több szempontból sem volt alkalmas időpont II. Géza számára egy, Bizánc elleni háború megindításához. Így II. Gézának a bizánci támadást követően erőfeszítéseket kellett tennie saját maga és pártja helyzetének stabilizálására bent az országban. Igaz ugyan, hogy 1150-ben Manuél nem Borisz herceg hatalomra juttatása érdekében fogott fegyvert Magyarország ellen, de a makacs trónkövetelő 1150-es temesközi szereplése mindenképpen fenyegetést jelentett II. Géza és hívei számára. Szükségesnek mutatkozott az, hogy a király rendezze a trónutódlás kérdését, s e vonatkozásban szilárdítsa meg az uralkodó osztály egységét.⁵⁰ Eppen ezért ekkor, legkésőbb 1152-ben II. Géza idősebb fiát, Istvánt uralkodótársként maga mellé vette, hogy ily módon húzza ki a talajt Borisz további aspirációi alól.⁵¹ A belpolitikai problémáknál is nagyobb mértékben foglalkoztatták II. Gézát ebben az időben külpolitikai kérdések. Mindenekelőtt arra kell utalni, hogy 1152-ben vezette második hadjáratát a király orosz földre; ⁵² az országos sereg részvételével lebonyolított halicsi expedícióval zárultak II. Géza orosz háborúi. Ugyanakkor az 1146 óta feszült, ellenséges magyar—német viszony miatt a magyar uralkodónak tekintettel kellett lennie

⁴⁴ Így pl. KAP-HERR: i. m. 137.; PAULER: i. m. 285., 494. 480. jegyz.; SCHERER: i. m. 93.; DEÉR: i. m. 218.; HÓMAN 1939. 374.; RÁCZ: i. m. 6.; MORAVCSIK 1953. 80.; GY. MORAVCSIK: Byzantium and the Magyars. Bp. 1970. (továbbiakban: MORAVCSIK 1970.) 82.

⁴⁵ Erre ld. J. HRBEK: Ein arabischer Bericht über Ungarn (Abu Hamid Al-Andalusi Al-Garnati, 1080—1170). Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 1955. 205—230.; CZEGLÉDY K.: Az Árpád-kori mohamedánokról és neveikről. Nyelvtudományi értekezések 70. Bp. 1970. 258.; KALIC 1971. 28.

⁴⁶ HRBEK: i. m. 209.

⁴⁷ K 118—120.

⁴⁸ HRBEK: i. m. 211., 225.; CZEGLÉDY: i. m. 259.

⁴⁹ Így datál pl. GROT 1889. 188.; CHALANDON 1912. 408.; VASZILJEVSKIJ 1930. 66.; ROZANOV 1930. 668.; URBANSKY: i. m. 77.; Izvori 45—46.

⁵⁰ Erre ld. MAK 1978. 98—99. — Dolgozatunk kéziratának lezárása után jutott el hozzánk R. KERBL Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050—1200 und ihr Einfluss auf das Arpadenköningreich című munkája (Wien, VWGÖ 1979.), amely részletesen foglalkozik Borisz herceg politikai pályafutásával is (58—100). E mű tanulságait azonban már nem állt módunkban itt hasznosítani.

⁵¹ 1152-es oklevélben István herceg II. Géza uralkodó társaként szerepel. Ld. ERDÉLYI L.—SÖRÖS P.: A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története I. Bp. 1902. (továbbiakban: PRT I.) 601. — Egyébként Borisz az 1150-es évek első felében Bizánc szolgálatában vesztette életét. Nikétasz ugyanis arról tudósít, hogy Kalamanosz [Borisz] a Dunán keresztül bizánci területre betört szkíta [kumán vagy besenyő] csapat ellen harcba szálló bizánci seregrész élén esett el (N 93.).

⁵² HODINKA: i. m. 167—187., 243—259., 262—265., 272—273.

a német birodalom belső helyzetének alakulására. 1152 februárjában meghalt III. Konrád, s március elején a fejedelmek Barbarossa Frigvest választották német királlyá.⁵³ I. Frigyes hatalomra kerülése komoly veszélyt jelentett a magyar királyság számára. Frigyes ugyanis már az 1152 júniusi regensburgi birodalmi gyűlésen Magyarország megtámadására és hűbéri hódoltatására irányuló tervet vetett fel, amely azonban a fejedelmek ellenállásán — Freisingi Ottó szerint „titkos okok miatt” — végül is elbukott.⁵⁴ Bizonytalán szerepe volt ebben Jasomirgott Henrik osztrák örgrófnak s bajor hercegnek is, akivel II. Géza nem sokkal korábban — valószínűleg 1151-ben — rendezte ellentéteit.⁵⁵ Mindenesetre ezek az események arról tanúskodnak, hogy a magyar királynak nagy erőfeszítéseket kellett tennie a német invázió elhárítása érdekében. Ilyen bonyolult nemzetközi helyzetben nyilvánvalóan nem gondolhattak II. Géza és hívei Bizánc elleni háború indítására. Egyébként feltételezhető, hogy tervezett hadjáratát II. Géza igyekezett diplomáciailag is jól előkészíteni. Legáltalában erre lehet következtetni Adalbert ismert, 1152 tájára tehető szicíliai követjárásából,⁵⁶ amelynek az lehetett a rendeltetése, hogy felújítsa a korábbi Bizánc ellenes magyar—normann szövetséget. Nem kétséges, hogy ennek a diplomáciai akciónak a lebonyolításához ugyancsak időre volt szükség. Mindezek alapján véleményünk szerint II. Géza és Manuél felvonulására a Dunához s a két uralkodó között létrejött békekötésre a legnagyobb valószínűséggel 1153-ban került sor.⁵⁷

II. Géza azonban a békeszerződés ellenére sem tett le a háborús terveiről, amelyeknek szövetségesül sikerült megnyernie a raškai szerbek fejedelmét. Az eseményekről Kinnamosz és Nikéasz tájékoztatnak bennünket. Ezek szerint Manuél császár megszakitván az új normann királlyal, I. Vilmost folytatott béketárgyalásokat, a bizánci flottát Kónsztantinosz Angelosz vezetésével a normannok ellen küldte. A bizánci hajóhad azonban megsemmisítő vereséget szenvedett I. Vilmos hajóitól.⁵⁸ Ezt követően a baszileusz arról szerzett tudomást, hogy a magyarok királya ismét mozgolódik, és Bizánc elleni támadást tervez. Manuél erre megtette a szükséges katonai előkészületeket ahhoz, hogy seregével felvonuljon a Dunához, de végül is Szófiában tárgyalásor útján meg tudott egyezni Géza követivel, s így háború összecsapásra nem került sor. A bizánci császár ezután a szerbek uralkodója, II. Uros ellen fordult, és rábírta őt arra, hogy álljon el a magyarokkal kötött szövetségtől.⁵⁹ Ismerve azt, hogy a normannok a bizánciakat 1154 kora tavaszán győzték le a tengeren,⁶⁰ joggal lehet arra következtetni, hogy a magyarok és a bizánciak közti szófiai megegyezés 1154 tavaszán történt.⁶¹

⁵³ JORDAN: i. m. 112—113.

⁵⁴ G 1769. Ld. még G 2659.

⁵⁵ II. Géza és Jasomirgott Henrik tárgyalásáról oklevélből értesülünk (PRT I. 600.). A diploma datálására ld. pl. KUBINYI A.: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. Levéltári Közlemények 1975. 81.

⁵⁶ Az oklevél (PRT I. 602—603), amely Adalbert szicíliai útjára utal, keltezetlen. A szakirodalom általában 1153 tájára datálja (ld. pl. KUBINYI: i. m. 81.), szerintünk nincs akadálya annak, hogy Adalbert palermói követjárását — s így az oklevél keltét is — 1152-re tegyük.

⁵⁷ Egyébként az 1151-es esztendő sem jöhet szóba II. Géza dunai felvonulása és a magyar—bizánci békekötés időpontjaként, hiszen 1151-ben a magyar király más ügyek intézésével volt elfoglalva. 1151-ben ugyanis két ízben — először az év elején, másodszer az év nyarán — jártak a király seregei Izjaszláv érdekében orosz földön (HODINKA: i. m. 131—149., 219—223., 224—225., 151—167., 227—243.), s a magyar—osztrák kapcsolatok rendezése is erre az évre, feltehetően 1151 végére esett.

⁵⁸ K 119—121.; N 95—96.

⁵⁹ K 121.; N 100. — A szófiai tárgyalásra és a szerb fejedelem személyére ld. KALIC 1970. 36.

⁶⁰ A bizánci flotta vereségének időpontjára ld. CHALANDON 1907. 189. 3. jegyz.

⁶¹ Mindezeket az eseményeket 1153-ra teszi pl. GROT 1889. 193.; CHALANDON 1912. 409.; VASZILJEVSKIJ 1930. 66.; KALIC 1970. 36., s közelebbi időmegjelölés nélkül 1154-re helyezi a történeteket RÁCZ: i. m. 6. 1154 őszére datál PAULER: i. m. 286—287.

De ez a megegyezés sem bizonyult tartósnak. II. Gézának a bizánci belügyekbe való nyílt beavatkozása új fordulatot jelentett a magyar—bizánci konfrontáció történetében. Az események háttérében Manuél császár unokatestvérének, Andronikosznak és a magyar királynak a megállapodása állott. Andronikosz Volodimerko halicsi fejedelem nőtestvérének és Jóannész Komnénosz bizánci császár testvérének, Iszaakiosz szebasztokratornak a fia volt, aki 1152-ben Kilikiában súlyos kudarcot szenvedett I. Thorosz örmény fejedelemmel szemben, s ugyanakkor a baszileusz szempontjából rendkívül gyanús kapcsolatokat tartott fent idegen uralkodókkal. Ezért Manuél jobbnak tartotta unokatestvérét Kilikiából eltávolítani, s Andronikosz 1153-ban a balkáni Niš-thema élére állította kormányzóznak.⁶² Andronikosz azonban Belgrád, Barancs és Niš városok duxaként titkos tárgyalásokat folytatott a magyar királlyal, és felvette a kapcsolatot Barbarossa Frigyes német uralkodóval is. II. Géza és Andronikosz megállapodtak abban, hogy Belgrád, Barancs és Niš városok magyar kézre adásának fejében II. Géza katonai segítséget nyújt Andronikosz-nak a bizánci császári korona megszerzéséhez.⁶³ Ez az egyezés és az azt követő események egyértelműen a feudális magyar urak Bizánc elleni agresszivitásának fokozódásáról, déli irányú expanziós törekvéseinek erősödéséről tanúskodnak.

Egyébként Andronikosz és II. Géza megegyezésének részét képezhette az is, hogy a bizánci trónkövetelő magára vállalta: a magyar uralkodó támadásának idején meggyilkolja a császárt. Ez azonban a kétszeri kísérlet ellenére sem sikerült, s Andronikoszt a Manuél elleni merényletei után lefoglák és börtönbe vetették.⁶⁴ Ezalatt II. Géza az országos sereg élén, amelyet cseh, szász és más nemzetiségű zsoldosok erősítettek, s amelyben felvonult Borič boszniai bán katonasága is, átkelt a Dunán, majd ostrom alá vette Barancsot.⁶⁵ Manuél császárt, akit ekkor teljesen lekötöttek az itáliai események,⁶⁶ az előző békekötés és a szófiai tárgyalások után teljesen váratlanul érte a magyar támadás. Jelentősebb bizánci hadsereget a baszileusz már nem tudott mozgósítani, s ezért csak viszonylag kisebb erőket küldhetett II. Géza ellen. A magyar király, miután tapasztalnia kellett, hogy az Andronikossal megkötött szerződést nem lehet megvalósítani, felhagyott Barancs ostromával, és megkezdte a visszavonulást. Útközben súlyos vereséget mért egy rátámadó bizánci seregre, amelynek soraiban — bizánciak oldalán álló magyar csapatot vezetve — egy István nevű Árpád-házi herceg is harcolt.⁶⁷ A bizánci csatavesztés hírére Belgrád lakosai a magyarokhoz akartak csatlakozni, ezt azonban egy újabb bizánci seregnek sikerült megakadályoznia, mire II. Géza Belgrádnál visszahajózott országába.⁶⁸

⁶² Ezekre ld. GROT 1889. 195—198.; CHALANDON 1912. 409.; CH. DIEHL: Les figures byzantines II. Paris 1927. 96.; N. BĂNESCU: Les duchés byzantins de Paristrion (Paradanuvion) et de Bulgarie. Bucarest 1946. 160—161.; O. JUREWICZ: Andronik I. Komnenos. Warszawa 1962. 39—41., 53—54.; PASUTO 1968. 178.; KALIC 1970. 36.

⁶³ K 124—130.; N 101.

⁶⁴ K 129—130.; N 101. — Ehhez ld. még JUREWICZ: i. m. 55.

⁶⁵ K 131—132.

⁶⁶ Erre utal konstantinápolyi Mikhaél rétor, aki elmondja, hogy Manuél figyelme éppen a tenger felé fordult, amikor Géza seregével átkelt a Dunán (REGEL 1892. 158.). Ld. még N 101. Ebben az időben már, 1154 szeptemberétől, javában folyt Barbarossa Frigyes első itáliai hadjárata, amely nagymértékben veszélyeztette Manuél itáliai aspirációit. Ezért is kísérte nagy figyelemmel az ottani eseményeket a baszileusz. Ld. KAP-HERR: i. m. 58.; CHALANDON 1912. 348—350.; Iszt. Viz. 327.

⁶⁷ Ennek az István hercegnek a személyére ld. MAKK F.: Megjegyzések II. Géza történetéhez. Acta Universitatis de Attila József nominatae. Acta Historica LXII. Szeged 1978. 8—9.

⁶⁸ K 131—133.; N 101—102. — II. Géza támadásáról Kinnamoszon, Nikétaszon és Mikhaél rétoron kívül megemlékezik még Prodomosz két költeménye (RÁCZ: i. m. 25—42., 43—46.) és Műgeln Henrik krónikája (SZENTPÉTERY: i. m. 199.).

A bizánci császár természetesen nem hagyta bosszulatlanul II. Géza támadását, és a birodalmi sereg élén Magyarország ellen indult, a Dunán felvonult a görög flotta is.⁶⁹ A baszileusz még a magyar határhoz való érkezése előtt leváltotta azt a szerb fejedelmet, Desát, aki II. Géza hadjárata nyomán került a szerbek élére, s helyére visszatette uralkodói székébe a korábbi nagyzsupánt, II. Urošt.⁷⁰ A bizánciakkal egy időben megjelent a Dunánál a magyar sereg is. Harcra azonban nem került sor, s végül II. Géza javaslatára hosszas tárgyalások után a magyarok és a bizánciak — talán 5. évtizedre szóló — békét kötöttek egymással.⁷¹ Ez a békeszerződés, amely az összezsapások előtti területi és politikai status quo alapján jött létre, zárta le a II. Géza alatti magyar—bizánci konfrontáció időszakát.

II. Géza és Andronikosz megegyezésének, a magyar király támadásának, az ezekkel szorosan összefüggő újabb dunai felvonulásnak és a két uralkodó között létrejött békemegállapodásnak a kronológiája meglehetősen problematikus. A kutatók egy része úgy foglalt állást, hogy Géza és Andronikosz szövetkezése 1153-ban történt, 1154-ben zajlott le a magyar támadás, és 1155 tavaszán vonult fel Géza és Manuél seregeikkel a Dunához, s ekkor kötöttek egymással békét.⁷² Más felfogás szerint a magyar király és a bizánci trónkövetelő 1154-es megállapodásának eredményeképpen 1155 tavaszán tört be II. Géza bizánci területre, s 1156 első felében ment végbe a két uralkodó hadainak felvonulása a Dunához, valamint a békeszerződés megkötése.⁷³

A kronológiai problémák megoldása a rendelkezésünkre álló források alapján fordított úton, a későbbben lejátszódott események időrendjének megállapításából kiindulva válik lehetségessé. Ezekről az eseményekről a bizánci történetírókon — Kinnamoszon és Nikétaszon kívül — különböző mértékben Theodórosz Prodromosz, Mügelin Henrik és konstantinápolyi Mikhaél rétor is tudósít. A történetek időrendjének meghatározásához nagy segítséget jelent annak ismerete, hogy az 1156. január 26-án megnyílt konstantinápolyi egyházi zsinaton az antiokhiai patriarchiával, Szóterikhosz Panteugenosszal együtt az eukharisztikus tanok eretnek tolmácsolásáért elítélték és kiközösítették Mikhaél rétor is.⁷⁴ Ebből az következik, hogy a konstantinápolyi rétor azt a beszédét, amelyben részletesen foglalkozik II. Géza támadásával és a két uralkodó közti békekötéssel, csak 1155-ben mondhatta el Manuél császár előtt.⁷⁵ Ez viszont egyértelműen azt jelenti, hogy Géza és Manuél seregeinek felvo-

⁶⁹ K 133.

⁷⁰ Szól ezekről az eseményekről Kinnamosz, Mikhaél rétor és Prodromosz is (K 113., REGEL 1892. 163—164.; RÁCZ: i. m. 32—35. 271—356. sorok). — Desa és II. Uroš Belus bánnak, II. Géza anyai nagybátyjának testvérei voltak. Politikai törekvéseikről és a szerb fejedelmi trónért folytatott rivalizálásukról ld. KALIĆ 1970. 21—37.

⁷¹ K 134.; REGEL 1892. 163.; RÁCZ: i. m. 39. 516—522. sorok, 46. 92—94. sorok. — A források nem jelölik meg, hogy a két uralkodó hány évre kötötte meg a békét. Néhány kutató az 1161-es ötéves magyar—bizánci békeszerződés alapján talán joggal következtet arra, hogy ekkor is ötéves békében állapodtak meg. Ld. pl. PAULER: i. m. 289., 494—495. 483. jegyz.; ACSÁDY: i. m. 212.

⁷² Így pl. GROT 1889. 197—204.; VASZILJEVSKIJ 1930. 67—73.; ROZANOV 1930. 668—670.; JUREWICZ: i. m. 56—61.; KALIĆ 1970. 30., 36.; Izvori 46—55.

⁷³ Erre ld. pl. KAP-HERR: i. m. 137—138.; PAULER: i. m. 288—289.; SCHERER: i. m. 95—97.; CHALANDON 1912. 409—414.; DEÉR: i. m. 129.; HÓMAN 1930. 374.; RÁCZ: i. m. 7.; JIREČEK 1952. 143.; URBANSKY: i. m. 80., 84.; MORAVCSIK 1970. 81—82.

⁷⁴ Ld. CHALANDON 1912. 640—641.; LAMMA: i. m. 255—256.; H.—G. BECK: Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich. München 1959. 623.; P. WIRTH: Michael von Thessalonike? Byzantinische Zeitschrift 1962. 266—268.; R. BROWNING: The Patriarchal School at Constantinople in the Twelfth Century II. Byzantion 1963. 13.; OSTROGORSKY: i. m. 376.; KALIĆ 1970. 30.; H. HUNGER: Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I. München 1978. 125.

⁷⁵ A beszéd elhangzását 1155 karácsonyára teszi REGEL 1892. XIX.; KALIĆ 1970. 30.; Izvori 191. 25. jegyz.

nulására a Duna partjára és a békeszerződés aláírására nem 1156-ban, hanem 1155-ben került sor. Mivel Kinnamosz elbeszéléséből tudjuk, hogy Manuél tavasszal indult seregével Magyarország ellen a Dunához,⁷⁶ ahol azután Gézával békét kötött, nyilvánvaló, hogy ezek 1155 első felében játszódtak le.⁷⁷ Tehát a megelőző események 1154-ben történtek.

Az 1154-es események datálásához a következő mozzanatokat kell számításba vennünk. Kinnamosz elbeszéléséből tudjuk, hogy Manuel 1154 tavaszán egyezett meg Géza követivel, Nikétasz szerint pedig a szófiai tárgyalások után a bizánci császár a szerbek fejedelme ellen vonult, s rávette őt arra, hogy mondja fel a magyarokkal létesített szövetséget.⁷⁸ Ezek után került sor II. Géza támadására, amelynek közelebbi időpontja megállapításához alkalmasnak látszik Kinnamosz azon közlése, mely szerint közvetlenül a magyar király visszavonulása után Manuél császár a makedóniai Berrhoé városába vonult telelni.⁷⁹ Ezek figyelembe vételével úgy gondoljuk, hogy az Andronikossal 1154 első felében kötött megállapodás értelmében II. Géza 1154 késő őszen, az év vége felé indította meg hadjáratát Bizánc ellen, s még az év befejezése előtt visszatért országába.⁸⁰

*

A fentiek alapján a következőkben foglalhatjuk össze az 1149—1155 közötti magyar—bizánci konfrontáció kronológiáját. A normann—francia—Welf koalíció tagjaként a magyar királyság már 1149 második felében — az erkölcsi-politikai támogatás mellett — katonailag is segítette a raškai szerbek Bizánc elleni függetlenségi harcát. Ez kétségtelenül azt jelenti, hogy a belső konszolidáció következtében megerősödött feudális Magyarország saját kezdeményezésére vállalta a bizánci birodalommal való nyílt fegyveres összeütközés kockázatát. 1150 őszen II. Géza a korábbiánál is nagyobb katonai segítséget nyújtott II. Uroš szerb fejedelemnek, de a Tara-patak menti csatában az egyesült szerb—magyar hadak súlyos vereséget szenvedtek a bizánciaktól. Rögtön ez után, tehát még 1150 végén került sor a II. Géza alatti első közvetlen magyar—bizánci háborúra, amikor a Manuél vezette bizánci seregek bosszuló hadjáratuk során feldúlták és kirabolták a Szerémséget és a Temes folyó vidékét. Valószínű, hogy a Halicsból hazaérkező II. Géza és a magyar területekről kivonuló Manuél követek útján 1151 elején fegyverszünetet kötöttek. A magyar uralkodó, miután az 1151—1152-es időszakot a visszavágáshoz szükséges felkészülésre fordította, 1153-ban vonultatta fel csapatait Bizánc ellen; az összecsapás azonban ekkor elmaradt, a két fél békét kötött egymással. A magyar állam és a bizánci birodalom balkáni törekvései közt feszülő ellentéteket azonban sem ez a béke, sem az 1154 tavaszán Szófiában létrejött megegyezés nem szüntette meg. A magyar uralkodó osztály területszerző aspirációi akkor már Bizánchoz tartozó területek meghódítására is irányultak. Elsősorban terjeszkedő, hódító szándék vezérelte II. Gézát, amikor 1154 végén — Andronikossal szövetségben — hadjáratot indított Manuél birodalma ellen,

⁷⁶ K 133.

⁷⁷ Ld. fentebb 72. jegyz.

⁷⁸ K 121.; N 100.

⁷⁹ K 133;

⁸⁰ Hasonlóan datálja az eseményeket FREIDENBERG 1959. 34—35.

a támadás azonban eredménytelenül fejeződött be. 1155 tavaszán II. Géza és Manuél ismét felvonultatták seregeiket a Dunához, háborúra azonban nem került sor, s a két uralkodó között 1155 nyarán megkötött békeszerződés zárta le a II. Géza-kori magyar—bizánci konfrontáció időszakát.⁸¹

⁸¹ Az 1154—1155-ös időszakban II. Géza kapcsolatban állott I. Vilmos normann királlyal. Mikhaél rétor azon megjegyzésén kívül, hogy ti. a magyar király „a rómaiak [bizánciak] ellen a szicíliai Szkyllának [I. Vilmosnak] ... akart a javára lenni” (REGEL 1892. 162—163.), erre utal II. Géza egyik emberének, a kancellári címet viselő Gentilisnak követi tevékenysége a palermói udvarban. Egyébként diplomáciai feladatának teljesítése után Gentilis visszatért Sziciliába, ahol Agrigento püspöke lett; már 1156 júliusában ebben a minőségében szerepel. Ezekre ld. pl. CHALANDON 1907. 193.; LAMMA: i. m. 155.; KUBINYI: i. m. 96., 96. 304. jegyz.

Ferenc Makk

REMARQUES SUR LA CHRONOLOGIE DE LA CONFRONTATION HONGROISE—BYZANTINE PENDANT LE RÈGNE DE GÉZA II

L'auteur essaie de tracer la chronologie des événements importants de la confrontation hongroise—byzantine pendant 1149—1155. Avec l'aide d'un poème du poète byzantin Théodore Prodrome, l'auteur voit affirmé que le royaume hongrois, membre de la coalition franco — normanne—Welf a aussi militairement aidé — déjà en automne de 1149, et parallèlement au soutien politique — la lutte des Serbes pour l'indépendance contre Byzance. L'auteur montre qu'ainsi la Hongrie affermie à cause de la consolidation interne entreprenait de son propre chef le risque d'une ouverte rencontre armée avec l'empire byzantin. En automne de 1150 le roi hongrois Géza II (1141—1162) donnait aux Serbes une assistance militaire beaucoup plus grande qu'avant, mais dans la bataille près du ruisseau Tara les armées serbes—hongroises se faisaient battre gravement par les Byzantins. Selon l'opinion de l'auteur c'était immédiatement après cela, même à la fin de l'année 1150 qu'arrivait la première guerre hongroise—byzantine sous le règne de Géza II : les armées byzantines marchant sous l'empereur Manuel (1143—1180) saccageaient et pillaient en revanche la Sirmie et la région de Temes. On peut supposer qu'au début de 1151 Géza II et Manuel aient conclu un armistice par l'intermédiaire de leurs parlementaires. Le roi hongrois — après avoir fait les préparations pour la riposte pendant 1151—1152 — faisait défiler ses armées contre Byzance en 1153, mais la guerre n'avait pas lieu car les deux régnants avaient conclu la paix. Mais les intérêts antagonistes de l'état hongrois et ceux de Byzance dans les Balkans ne pouvaient être supprimés ni par cette paix ni par l'accord de Sofia entre les Hongrois et les Byzantins au printemps de 1154. Parmi les projets expansifs de la classe dirigeante hongroise figurait en ce temps-là aussi l'annexion des territoires appartenant à la Byzance. Géza II avait un cours expansionniste et conquérant quand à la fin de 1154 il entreprenait une campagne — comme allié du prétendant au trône byzantin Andronic — contre l'empire de Manuel. La campagne se terminait sans résultats. Au printemps de 1155 Manuel et Géza II faisaient de nouveau défiler leurs armées sur le Danube, mais la guerre n'avait pas lieu finalement, et la paix de 1155 terminait l'époque des confrontations armées entre les Hongrois et les Byzantins pendant le règne de Géza II.

Ференц Макк

К ВОПРОСУ О ХРОНОЛОГИИ ВЕНГЕРСКО—ВИЗАНТИЙСКИХ СТОЛКНОВЕНИЙ ВО ВРЕМЯ ПРАВЛЕНИЯ ГЕЗЫ II (1141—1162)

Автором данной работы предпринимается попытка определить хронологию важнейших событий венгерско—византийских столкновений в период между 1149—1155 гг. Опираясь на одно из стихотворений византийского поэта — Теодора Продрома, автор приходит к выводу о том, что Венгерское королевство в союзе с Францией, сицилийскими норманнами и немецкими Вельфами уже начиная с середины 1149 г. оказывало не только политическую, но и военную помощь сербам, борющимся против Византии за свою независимость. Исходя из вышеупомянутого факта автор подчёркивает, что, укрепленная благодаря внутренней консолидации, Венгрия по своей инициативе пошла на риск открытого столкновения с Византийской империей. Осенью 1150 г. венгерский король Геза II (1141—1162) оказал сербам военную помощь, большую чем когда-либо, но в битве на ручье Тара объединённые отряды сербов и венгров потерпели полное поражение от Византии. По мнению автора сразу же после этого поражения, т. е. в конце 1150 г., началась первая при Гезе II открытая война между Венгрией и Византией, в ходе которой византийские отряды под руководством Мануила (1143—1180) разорили и ограбили Серем и Темешкез. По всей вероятности Геза II и Мануил

заклучили перемирие в 1151 г. через послов. Венгерский король, использовав мирный период 1151—1152 гг. для подготовки к новому выступлению, в 1153 г. направил свои войска против Византии, но сражения не последовало, правителями был заключён мир. Однако противоречия в устремлениях Венгрии и Византии на Балканах не были отменены ни мирным договором 1153 г., ни соглашением, подписанным весной 1154 г. в Софии. Господствующий класс Венгрии в это время уже ставил себе целью захват принадлежащих Византии земель. Геза руководствовался в первую очередь захватническими целями, когда в конце 1154 г. в союзе с Андроником — претендентом на византийский престол — совершил поход против империи Мануила, но нападение венгров не принесло результатов. Весной 1155 г. Мануил и Геза II вновь стянули свои войска к Дунаю, но война не состоялась. Мирный договор, заключённый между Венгрией и Византией летом 1155 г., положил конец военным столкновениям двух стран в период правления Гезы II.